

ARANY JÁNOS ÉS AZ ÓKORI KLASSZIKUSOK.

Az irodalmat és az irodalmi műformákat a görög géniusz teremtette meg. Róma több mint ötszáz esztendőn keresztül karddal írta történetét és megvult ircdalom nélkül. A második pún háborúban az alsó-itáliai görög kultúra támasztott vágyat Rómában a színpad irodalmának betelepítésére. Ettől fogva Róma mohó tanítványa lett Athénnek; mikor pedig alig egy század múlva Görögországot leigázta, maga vált a görög szellem rabjává: «*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio.*» S Róma parlagi talaja dús vegetációt biztosított a befogadott magvaknak. Az átvett műformákat hova-tovább önálló, becses tartalommal töltve meg, a legnemesebb hagyományoknak nemcsak fenn-tartójává, hanem Európa-szerte elterjesztőjévé lett, s hogy ma minden nagyrahatott nemzet irodalmának ápolásában és fejlesztésében találja legfőbb dicsőségét, azt a görögöknek és rómaiaknak köszönhetjük.

A középkor századaiban a latin nyelv és irodalom volt az uralkodó. Bár Dante *poeta sovrano*-nak nevezi Homerost, még a renaissance humanizmusa sem a görögöknek adta az elsőséget. Julius Caesar Scaliger († 1558) Vergiliust díszíti a klasszikus költő pálmájával s faragatlan, parasztos poétának nyilvánítja Homerost. Milyen szerencséje a német irodalomnak, hogy Rousseau hatása alatt fölfedezi a népet, a népköltészetet s annak legsodálatosabb képviselőjét, Homerost, aki nélkül Goethe sem lehetett volna azzá, amivé lett!

A mi úgynevezett óklasszikus iskolánk sem a görögök, hanem a rómaiak tanulmányával indult útjára, s ha nem alkotott is nagyot, egyes műfajok és formák meghonosításával és költői dikciónk kialakításával örök érdemet szerzett.

S a rómaiaktól, Vergiliustól vesz ihletet s emelkedik magasra az epikus Vörösmarty s Horatiustól a kongeniális ódairó, Berzsenyi. A görögökhöz való visszatérés a nemzeti renaissance korifeusának, Arany Jánosnak volt fenntartva.

Arany János, mondhatni, költői pályájának kezdetétől a végéig tántoríthatatlan híve volt az ókori klasszikusoknak s méltóknak tartotta őket arra, hogy a magyar költészet irányító példaadóivá váljanak, mert remekségükben az erő és báj megtestesülését látta, azét a két tulajdonságét, melyek a magyar költői nyelvből veszendőbe indultak. «Nem azért óhajtom a klasszikus írók tanulmányát, hogy nyelvünkbe idegen sajátságokat erőszakoljunk, hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani *épen* azt, *egészen* azt, ami kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani eréllyel, bájjal, hatalmasan, zengzeten . . .» Jellemezhetjük-e jobban Arany költői dikcióját, mint épen e szavakkal? Igen, ezt a tanácsot legelőször is épen ő fogadta meg, ő tanulta meg a római és görög költőktől a bájnak és erőnek harmónikus egységét.

A klasszikusokkal való foglalkozásra nézve különösen jellemző adatokat szolgáltat a Szilágyi Istvánnal való levelezés. Szilágyi küldi el neki a német Sophoklest. Ezer örömmel olvassa, oly elégületen, mint csak *fordítást* olvashatni. «Oh, bár egy görög Sophoklest kaphatnék!» — írja Szilágyinak. «Ad vocem! Homéért tanulom, Iliast eszem. Csak, csak classica literatura! Minél több új francia, angol, német, s ezekből compilált magyar beszélyt, regényt, színművet olvasok, annál több Homéért és Shakespeare-t hozzá. Az örvény ragad.» (Így utasítja Goethe is a költőket és művészeket Homeroshoz, a természetes egyszerűség példaképéhez.) Szilágyi nem is szűkmarkoskodik, csak úgy ontja eléje a klasszikusokat, Aristophanest, Platont, Xenophont, Plutarchost, s Aranytól, ki Sophokles *Philoktetes*ének fordításához már hozzáfogott, az egész Sophokles lefordítását kívánja. Az 1471 versre terjedő *Philoktetes*ből 826 verset fordított ötös és hatodfeles jambusokban, melyek közé itt-ott trimeterek is vegyülnek. A kardalok bonyolultabb mértékeihez nem ragaszkodott szorosán. Bár ekkor még csak német fordításból

dolgozott, bámulatos, mennyi igazi aranyértékkel találkozunk benne. Akadnak ugyan még idegenszerűségek (pl. 665. «És látnom eszközlöd barátimat»). Vagy :

Mert vadat ejtve *mondatik éltét*
Rémletes ő maga, rémletesen
Pengetni repülő nyilaival),

de igen sok talpraesett verssel, erőtől duzzadó kifejezéssel is találkozunk, melyek már mutatják az oroszláncörmöket (pl. 374. «Ezt hallva *összekáromoltam* őket.»). Fordított a *Trachisi nők*ből is, de ebből semmi sincs kéziratai közt.

Így ismerkedik meg a legkiválóbb görög írókkal, miután a rómaiakkal már előbb baráti viszonyt kötött. Horatiusból már Szilágyihoz írt harmadik levelében idéz (az *Ars poet.* utolsó sorát), a későbbiekben s a másokhoz (pl. Petőfihez. Tompához) írtakban is elég gyakran. Mennyire szerethette Horatiust az, aki életének 50. évében úgy fog ki rossz memóriáján, hogy könyv nélkül megtanul száz horatiusi ódát!¹ Apró töredékeken kívül fordított is Horatiusból két teljes ódát; egyik a *Barinéhez* (*Carm.* 2, 8), másik a *Köz-társasághoz* írt költemény (*Carm.* 1, 14); amazt modern rímes alakban, ezt az eredetinek versalakjában fordította. Mindegyik kitűnő a maga nemében, de a pálmát mégis a *Barinéhez* írott vers fordításának nyújtjuk, mely a műfordítás ideáljának tesz eleget, mikor tartalmi és hangulati hűsége mellett eredeti költeményként hat. Érdemes itt megemlítenünk, hogy Arany a műfordítás főkérdésében szabadelvűséget vallott. «Mi nem vagyunk — írja — föltétlen hívei az alakhű fordításnak, mi irodalmunkban mintegy az örök igazság tekintélyéig emelkedett. Mi azt hisszük, hogy bizonyos körülmények közt a fordító eldobhatja az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, mely nemzete nyelvén amazzal analog, s mint megszokott nemzeti idom jobban behízelgi magát.» (*Hátrah. iratai* 2, 275. l.)

¹ «Classicusokhoz épen szíve vonta :

Kedvencez volt Horác, Virgil, Homér».

(*Bolond Istók* II, 29.)

Arany János nyilatkozatát e kérdésben bátran döntőnek tekinthetjük.

Visszatérve Horatiusra, ki kell emelnünk a Pisókhöz írt levelét, az úgynevezett *Ars poeticát*, melynek elvei elméletileg és gyakorlatilag Aranyra annyira hatottak, hogy nemcsak gyakran hivatkozik rájuk, hanem maga is hasonló tárgyú tanköltemények írására ihletődött (Vojtina levelei és *Ars poeticája*). De míg Horatius költeményében csak az eszelős fűzfapoéta rajza humoros, Arany *Ars poeticájának* a humor, a két Vojtina-levelnek a szatíra az éltető eleme. Utánzatról különben alig lehet szó. Arany is a költészetről beszél, de egyrészt általában más kérdéseket boncol, másrészt a magyar viszonyokat tartja szem előtt. Csak ő beszél a költészetnek arról a feladatáról, hogy a nyers valót idealizálnia kell a nélkül, hogy tőle teljesen megválna, míg a két levélben szatirikus éllel ostorozza a tehetségtelen törtetőt. Ebben érintkezik a fűzfapoétának horatiusi rajzával, de az önállóság csorbája nélkül. Vojtina *Ars poeticájának* prologusa is kapcsolatban van Horatiusszal: «Lettem éneklőből . . . énektanár»: ugyanazt a gondolatot fejezi ki, amit Horatius e szavakban: «Fungar vice cotis . . . , munus et officium, nil scribens ipse, docebo.» Más allusiók is vannak Horatiusra: «mint a beteg álma» idézetként is van feltüntetve («velut aegri somnia»); «Ily célra megjár a bölcselmi eszme» szintén Horatiusra céloz («rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae»). Horatius komolyan beszél az egyes műfajokhoz illő versmértékekről. Vojtina második levele gúnyosan, Andris szempontjából mint ósdi fölöslegről beszél a mértékről, numerusról és ritmusról. Mindezek korántsem csorbítják Arany eredetiségét, önállóságát, sőt méltánylandó megvilágításba helyezik. Hallgassuk meg csak, mit mond maga Arany: «Költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbé mindnyájan *utánzók* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, ami jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, aminő mintá előtte lebeg, a benne lévő eredeti erő által egészen mást hoz létre.» (Összes művei 5, 369.)

Horatius *Ars poeticája* nélkül valószínűleg Arany sem írta volna meg a magáét; ihletét és a tárgy némely részletét tőle vette, de az alakítás és kidolgozás teljesen az ő sajátja.

Arany László írja, hogy meddő éveiben, jobb időkre várva, mikor majd kedve szerint igazán magának fog dolgozhatni, számadási könyvecskéjének címlapjára ezt írta jeligéül:

Frui paratis et valido mihi
Latoë, dones, et, precor, integra
Cum mente nec turpem senectam
Degere, nec cithara carentem. (Hor. Carm. I, 31)¹

Mennyire kísért e gondolat, mutatják az *Epilogus*nak következő sorai:

Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfogant, . . .
— — — — —
Munkás, vidám öregséget,
Hol, mit kezdtem, abban véget . . .

Arany lírája általában bizonyos szellemi rokonságra mutat a Horatiuséval, bár nincs olyan költeménye, melyet, mint Berzsenyinek nem egy ódáját, horatiusi utáztatnak mondhatnánk. De a bölcselkedő elem, a higgadt életbölcesség, az arany középút, a szélsőségek kerülése, a kevéssel megelégedés épen úgy föltalálható az ő lírájában, mint a Horatiuséban.

Horatiusnál is nagyobb hatással volt a κατ' ἐξοχήν epikus Aranyra Horatius barátja, lelkének fele, az epikus Vergilius. Nagy érdeme Aranynak, hogy míg a philologusok Vergilius értékelésében annyira eltértek és eltérnek egymástól, biztos ítélettel állapította meg Vergilius értékét és nagyságát: «Ha egyebe nem volna, mint nyelvbeli tökélye, — mondja róla — azzal is megérdemelné, hogy minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon.» De épen így magasztalja

¹ Magyarúl nálam:

Add meg, Phoebus, testben-lélekben épen
Élveznem, amit ad sorsom kegye:
Ne rút öregség légyen osztályrészem
És el ne hagyjon a lant ihlete.

művészi kompozícióját is. «Epikusaink (Zrínyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltól, ami legméltóbb vala eltanulásra : a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondhatni, fukar ökonómiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza.»¹ Semmivel sem jellemezhetnők jobban az epikus Aranyt, mint épen e szavakkal. Kétségtelen, hogy Vergiliusnak méltán dícsért nyelvbéli tökélye és művészi kompozíciója erősen hatott Aranyra, ki szintén ezt vallja a saját főérdemének : «formát és tárgyat összhangzásba hozni, egészet alkotni» (Horatius : «ponere totum»). Ebben áll az igazi klasszicitás. Tudjuk, hogy Arany sokat foglalkozott Vergiliusszal, kit Róma nagy művészenek nevez ; fordított is belőle s azokban az eposzaiban, melyekben szubjektív érzelmeinek is tért enged, felfelsillan annak a Vergiliusnak hatása, kinek érzékeny lelkületével olyan nagy rokonsága van Arany mimóza-természetének és csendes melancholiájának. Ami a részleteket illeti, nem akarom itt szó szerint ismételni, amit *Vergilius a magyar költészetben* című tanulmányomban már kimutattam, csak épen megemlítem, hogy Vergilius hatása legszembeszökőbb a klasszikus stílusú, szatirikus *Elveszett alkotmányon*. Szóltam ott még egypár hasonlatról, leírásról, szentenciáról és Széchy Máriáról, kinek szerelmében egypár helyen Dido szerelmének rajza tükröződik. De Vergilius hatásának föléje kerekedett a Homerosé, a rómaiakénak a görögöké.

Hatással volt Homeros már Zrínyire, aki latin fordításban olvasta, és Vörösmartyra, aki Vályi-Nagy fordításában ismerkedett meg a Maeonidával. Mélyebb, bensőbb hatásról náluk még nem lehetett szó ; a mélyebb hatás az eredeti görög szöveghez van kötve. De azért érezhetők Vörösmarty epikus stílusán a homerosi előadás sajátosságai.² Arany János

¹ Hátrah. prózai dolg. 136—7. l.

² Szóltam erről *Homeros* c. monografiámban. (Budapest, 1908. 152—156. ll.)

azonban első költőnk, aki a görög szellemmel eltelve a görög-magyar renaissance-ot inaugurálja : költészetében Homeros nem kisebb szerepet játszik, mint a Goetheében. *Toldi* nem más, mint a görög és magyar szellem testvéries ölelkezése. A Homeroshoz való csatlakozás a természethez, a természeteshez és egyszerűhöz való visszatérést jelenti. Homeros az objektív, naiv éposznak első s minden időben példaszzerű megteremtője. A költő egy a korrallal, melynek hőseit megéneklí, nincsenek más vágyai, nincsen más ideálja, csak az, melyet hőisében megtestesülve lát, s tudja, hogy a népnek, mely őt hallgatja, szintén nincs magasabbra vívó törekvése, fennköltebb ideálja. A homerosi kor nem ismert nagyobb érdemet és jelességet a félelmetlen bátorságnál, a rettenthetetlen vitézségnél. (Az okosság csak az után következik.) Ennek megtestesítése a rövid életre szánt ifjú Achilles, halandó embernek, de istenasszonyinak magzata. *Toldi* Miklós ép úgy, mint Achilles, a vitéz ifjú ideálja. Arany a trilógia első részében nem annyira vitézi tetteit, bár ezek sem hiányoznak, mint inkább paraszt sihederből első vitézzé válását rajzolja. E tekintetben inkább az Odysseia férfiúvá érő Telemachosa tükröződik benne, ép úgy, mint Goethe Hermannjában. A hű öreg cseléd, Bence pedig Eumaios, az isteni kondás visszasugárzása magyar levegőben. Eumaios és Telemachos patriarkális viszonyának melegségét érezzük Miklós és Bence találkozásának rajzában. Előadásának tiszta, naiv objektivitását Homerosról tanulta Arany. Homerosról tanulta, mikép lehet az emberi élet legegyszerűbb dolgainak epikus nyugalommal részletező, eleven rajzával költői hatást elérni. Tőle tanulta a költői leírás titkát, t. i. hogy a dolgokat ne térbeli egymásmellettiségükben, hanem időbeli egymásutánságukban mutassa s így leírás helyett elbeszéljen. Homeros nem írja le, hogy' volt valaki öltözve, fegyverkezve, hanem elmondja, hogyan öltözött, fegyverkezett. Nem rajzolja a lakomák örömét, hanem részletesen elmondja, hogy' készült a lakoma. Így tesz Arany is pl. *Toldi* második énekének elején, ahol a baromfiudvarban és a konyhában való sürgést-forgást, a lakomához való készülődést Homeros módja szerint részletezi ; egyúttal azonban új elemet visz bele a «szörnyű

ítélet» elmondásába, mely annak borzalmasságát kellemesen enyhíti, t. i. a humort. («Van, ki a kis nyulat félti izzadás-tul . . . » stb.) Toldiról sem azt mondja el, hogy' volt vitéznek öltözve a csehvel való viadalra, hanem mi mindent vásárolt e célra s aztán, hogy' illet neki a nyalka szerszám. A homerosi fegyverkezésnek legszebb példáját különben a *Rozgonyiné* harci készülődése mutatja. Az «epikus közvagyon»-hoz¹ tartozó enumeratióknak milyen gyönyörű, új formája az, melyben Arany *Toldi szerelmének* 7. énekében a hadra-gyülekezést elbeszéli! Képek, jelzők, hasonlatok nem egyszer emlékeztetnek bennünket az ősforrásra, Homerosra, bár mindig új színben tűnnek fel. A pásztortűzről, a hímszarvasról, a terhes föllegről, a szemből bőségesen hulló záporról, a lódarázsról, rajzó legyekről rajzolt hasonlatai tárgyilag és alakilag homerosi hasonlatok másai. Nagyon jellemző *Toldi szerelmének* az a homerosilag kiszínezett hasonlata (T. Sz., VI, 61), mely a Lőrincere leskelődő Toldit a faluba rontó csikaszk ordas-hoz hasonlítja; magyar mása az Od. 6, 61. hasonlatának, ahol az aklokba is bemerészkedő hegyi oroszlánról van szó. De már Vergiliusnál ugyane hasonlat átvételében (Aen. 9, 59) farkasról. Homerosi hasonlat ez is:

Itt is, ott is mozog, hullámszik egy csapat,
Mint búzavetés, ha szélben árad s apad. (T. Sz. 7, 58.)

Homerosnál is (Il. 2, 147) úgy hullámszott az egész gyűlés, mint mikor a Zephyros megmozgatja a mély vetést s a kalászkok hajlonganak reá.

Homeros azzal fejezi ki az élet gyönyörűségét, hogy az ember látja a nap ragyogását, aki tehát meghalt, az nem látja többé. Arany:

Sirhalom tövében annak ásnak árkot,
A ki nem lát többé fényes napvilágot. (*Toldi estéje* I.)

Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága
S nem megúnt előtte Isten szép világa. (*Toldi* I.)

¹ L. Trencsényi Károly: *Arany János és az eposzi közvagyon*. Irod. tört. Füzetek 25. Budapest, 1928.

Jellemző az emberre Homerosnál, hogy «a föld termését eszi». Arany is így szól:

S Györgyöt e csapással hús verembe tennék,
Isten kenyeréből hol többé nem ennék. (Toldi II.)

A homerosi ember azt képzelte, hogy a boldog nyugalomban ülő istenek térdjükön tartják az embereknek szánt adományait. Arany azt mondja (*Csaba királyfi*), hogy «a balvégzet hever isten térdén».

Aki meghal, annak szemére Homerosnál ráborul a halál-nak sötét köde, fellege. «Hálója halálnak szemeit környezte» — mondja Arany (*Buda h. XII*). «Szemeire halálkőd hárul» (*Katalin*). A haldokló Toldinak, «mintha fényes kardra rá-lehellnek, vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva: úgy volt szeme fénye fátyollal bevonva». Mikor azt olvassuk Toldiról, hogy «birkózik nagy lelke fellázadt dühével», Phoinixnak Achilleshez intézett intelme jut eszünkbe: δάμασον θυμὸν μέγαν (*Ilias* 9, 496). Ha azt, hogy: «Nagy nehezet búga» (*T. Sz.*, 5, 31.), és «nagy keserű búgás leve búcsuzása» (*T. Sz.*, 5., 107.), akkor a homerosi βαρὸ στενάχων-ra gondolunk. Homeros a veszedelmet nevezi meredeknek, Arany a merész szót («Nagy meredek szótól az okossa döbben», *B. hal.*). A *rózsaujjú* Hajnal Aranyánál: *rózsaozönlő*. A madár mind a két költőnél *teregeti szárnyát*. Homerosnál a nap «tulokkifogásra», Aranyánál «nyugovóra» hajlik. Homeros egyik-másik hőst Achaja *bástyájának* nevezi. Arany Szondiról: «Mint *bástya* feszült meg romlott torony alján». Homeros azt mondja valamely nehéz tárgyról, körül, fegyverről, hogy «mai ember három se bírná fölemelni vagy forgatni». Arany is: «Hárman se bírnátok súlyos buzogányát». Zeusnak még nem ösztökélt tulkokat áldoznak; Hadúrnak «tisztá fehér mént, kin nem vala szeplő, kantár soha nem tört, nem nyűgöze gyeplő» (*B. h. I*). *Buda halálának* kezdete: «Hullatja levelét az idő vén fája», alighanem annak a gyönyörű hasonlatnak visszhangja, melyben Homeros az emberi nemet a hulló és újra megújuló falevélhez hasonlítja (*Ilias* 6, 146). Így Petőfi is (*Lehel vezér*):

De lám míg az idő fosztogatott minket,
Vén fákat, hervasztván zöld leveleinket,
Mellettünk felnőtt az apró kis csemete,
Az élet földébe kit Árpád ültete.

Homeros a haragvó Apollonról mondja, hogy félelmesen, éjhez hasonlóan szállt alá az Olymposról. Arany a haragvó Toldiról: «Mint a barna éjfél, szeme pillantása», s Eteléről: «Meggzálla felettök mint fekete felhő.»

Homeros plasztikus jelzői, mesteri leírásai, reális jellemzőmódja, érzéki szemléletessége s mindenekfölött egyszerűsége és igazsága (epikai hitel!) Arany költészetének is legkiválóbb tulajdonságai.

Vannak rokon helyzetek is, melyeknek egyező vonásai aligha véletlenek. Odysseusnak, mikor ismeretlenül atyjával találkozik, aki távollevőnek hitt fia után eped, «megesett a szíve és valami szűrő érzés járta át az orrát, amint édes atyját így látta». Kinek ne jutna eszébe Miklós, mikor anyjával szemben tartani akarja magát, de hiába:

Mintha tüt szürnának orra cimpájába,
Vagy mintha alatta reszelnének tormát,
Tekerő nyilallást érze olyan formát.

A természetes egyszerűséget szerető költő nem fél attól, hogy triviálissá lesz. ép úgy nem, mint mikor az álomiméz édeségén «tisztá nyál csordul ki Toldi szája végén», amiért Petőfi meg szeretne volna csókolni Aranyt. Általában a lelki dolgoknak, érzelmeknek és indulatoknak az a szinte pathologiai rajza, szemnek szóló külsőségekben való plasztikus megjelenítése, melyet Riedl Frigyes Arany János természetrajzához számít. Homeros tanítványára vall. Mint a hazája után vágyó Odysseus vagy a büszkeségében megalázott Achilles a végtelen tengersíkra, úgy bámul a más élet után vágyódó Toldi a széles országútra. Az öreg Toldi azt kívánja Bencétől, temesse el és ásonyelet tegyen jeléül a sírra (*Toldi estéje*. I., 31.). Ez az *Odysseának* arra a helyére emlékeztet, mikor az alvilágban a temetetlenül maradt Elpenor arra kéri Odysseust, emeljen neki sírhantot és szúrja bele az evezőjét (Od. II, 74). Mikor Bence le akarja beszélni Miklóst arról, hogy

világgá menjen, úgy beszél s részben olyan okokat hoz fel, mint Eurykleia, a dajka (*Od.* 2, 364), mikor Telemachost le akarja beszélni veszélyes tengeri útvjáról.

A Toldi-trilógia első részében maguk a személyek, helyzetek és események kevesebb rokonságot mutatnak a homerosiakkal. De az előadás plaszticitásában s egyéb epikus sajátásaiban annál inkább tükröződik a költők atyjának hatása. Ráismerünk pl. a költői kérdésekben («Mit jelent e hű-hó gyászos özvegyházban?» [V. ö.: *Hom. Od.* 1, 225]) s ilyen allocutiókban: «Szép öcsém, mért állasz ott a nap tűzében?» «Fuss, ha futhatsz, Miklós!» stb. De találunk egyptár helyzetet is, ahol lehetetlen, hogy Arany ne gondolt volna Homerosra. Mikor Toldi így vigasztalja a fiait vesztett gyászos özvegyet: «Ne sírjon kegyelmed, csak nem támad már fel a két vitéz gyermek» — mindennapi dolgot mond, mégis Achillesnek visszhangja, ki éppen így vigasztalja a gyászba borult Priamost. «Úgy szeressen Isten, ahogy engemet te» — mondja Miklós Györgynek. Homerosnál Hekabe Achillesről szólva: «Bárcsak úgy szeretnék az istenek, ahogy én!» (*Ilias* 22, 41). Rokon motívumot veszünk észre abban, hogy mint az *Ilias*ban Thetis gondoskodik új fegyverekről fia számára, úgy Toldinak az anyja küldte száz arany szerzi meg a hősi pálya fő feltételét, a vitézi fegyverzetet. A csehnek kegyelemért könyörgése szintén eszünkbe juttatja az *Ilias*-nak (6, 46) és a *Aeneis*nek megfelelő jelenetét, ahol Magus kegyelmet kér Turnustól. Kegyelmet egyikük sem kap. Menelaos hajlik ugyan kegyelemre, de bátyja, Agamemnon, nem engedi ellágyulni. Turnus is kegyetlen ellenfél. Toldi Miklósnak jobb szíve van: megkegyelmez a csehnek, csak akkor veszi fejét, mikor az árulómódon hátulról mér rá halálos csapást.

Toldi Szerelmében még inkább találunk rokonhelyezete-
ket és motívumokat. Lajos királynak a Rozgonyi-házban vendégül látása, bár Vörösmarty *Szép Ilonkájának* is érezteti a hatását, bizonyos analógiát tüntet fel a Nausikaa-epizóddal, mely Goethét Homerida-alkotásra ihlette. Odysseus is ismeretlenül, pusztán személyének varázsával nyeri meg a feákok királyi családjának szívét. Mikor az öreg Toldiné

összeszedett drágaságaival könyörögve járul a királyné elé, hogy «sírabló», «gyilkos» fia számára kegyelmet esdekeljen, nyilván a rabságba esett lányáért végtelen váltságdíjat ajánló és könyörgő Chryses képe lebegett a költő előtt. Az áruló Pandaros nyilazását juttatja eszünkbe *Toldi Szerelmének* az a helye (11, 104), ahol a Taranti Lajossal vívni készülő Nagy Lajos combjába áruló nyíl fúródik.

Az epikus hősről azt tanítják a poétikák, hogy annak felsőbb hatalmak segítségével el kell érnie célját, tragikus sorsa csak a tragédia hősének van. De lám, Achillesnek, az *Ilias* hősének sorsa kész tragédia. Tudjuk róla, hogy korai halállal kell megfizetnie a rövid dicsőséget, s látjuk, hogy szertelen haragja legkedvesebb barátjának, Patroklosnak vesztét idézi elő. A bosszú sikere, Hektor megölése, már nem boldogító rá nézve. Íme, az epikus hős tragikuma, íme, a tragikus éposz! Ilyet alkotott Arany is *Toldi Szerelmében*, sőt a hun trilógiában is: valamint az *Ilias* a legvitézebb görögnek, úgy *Toldi Szerelme* a legvitézebb magyarnak tragikus éneke. Etele úr lehetne az egész földön, de Buda megölésével eljártssa jogát a viláгурalomhoz.

Arany János nagy szerénységében nem akarta tudni, hogy már a Toldi-trilógia első részében megírta Homerostól ihletett népies műéposzát. Nép-époszon jártatja az eszét és Petőfitől kér erre nézve tanácsot 1847 nagypéntekén; s mikor az helyesli a tervet, azt írja neki, hogy a fejedelmek korából szeretné venni tárgyát. Festené a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . ., a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt *egészen Homeros módján*. Ebből a gondolatból nőtt ki a hún trilógia terve. Abban akart nagyszerű tárgyat a krónikák egyszerű nyelvén elmondani. Itt is Homeros a mestere; epikus stílusának régies zamata mintha még közelebb vinné az ókor aoidosához. Eteléje Achilles nyomán van mintázva. A bizalmatlan, aggodalmas, kislelkű Buda gyakran emlékeztet bennünket Agamemnonra. Viszonyuk és viszályuk más, de mégis rokon amazokéval. Etele és Buda is asszonyaik miatt vesznek össze. (Igaz, hogy Aranynak közelebbi mintája ebben a *Nibelung-ének* volt.) A bölcs tanácsadó Nestornak a ravasz, konkolyvető Detre

a mása. «Harmadik öltő már, hogy a hunnok látnak» (*Csaba királyfi*ban : «Három ivadékot láta elhullani»). Nestor mellől is már két nemzedék múlt el, s ő a harmadik öltőbeliek közt uralkodik. Buda meghallgatja, Etele leszidja az ármánykodó száaszt olyanformán, mint Agamemnon a lányáért esdeklő Chrysest. Az V. éneknek az a bájos jelenete, mikor Etele a kis Aladárral játszik, Hektor és Andromache búcsújelenetének gyönyörű visszhangja, kivált e sorokban :

Majd apja, emelvén keze paizsára :
 Nőj nagyot — elkezdé — húnok nagy királya :
 És — mint fiatal lomb fedi törzsökét el :
 Híred az enyémet árnyazza sötéttel.
 Így szóla ; s az asszony sírta örömkönyvét.

Homeros :

Fiát csókolgatva karja közt himbálta
 S szólt, Zeust és minden istent megimádva :
 «Zeus s ti, istenek! hadd legyen ez szintén
 Trójaiak közül oly kiváló, mint én,
 Oly erős dalia, Trója hatalmassa,
 ,Különb az atyjánál' — kiki elmondhassa,
 Ha megtér zsákmánnyal, ellenét megölve
 S anyjának a szíve légyen nagy örömben.
 Így szólott s gyermekét hitvesének adta,
 Az pedig illatos keblére fogadta
 Könnyek közt mosolygva . . .

De ki beszélhetne utánzásról ott, ahol újjá-teremtés van?

Ugyancsak az *Ilias* hatodik énekének egyik-másik kedves jelenetét teremti újjá Arany *Keveházában*. Az *Ilias*ban a páros viadalra készülő hősök (Diomedes és Glaukos) megtudva, hogy nagyatyáik vendégbarátok voltak, letesznek az egymás ellen való harcról s meg is ajándékozzák egymást. Így tesz Arany nál Bendegúz és Detre száasz s kezét kézben ropogva ráz. S Detrének :

Kezében a nagy dárdanyél
 Keresztbe fogva nem henyé! (*Keveháza.*)

épen úgy, mint a hajókat védő Aiasnak. — A Csodaszarvas regéjében, mikor a szarvasgímet üldöző vitézek eltévednek,

épen úgy nem tudják, merre van kelet, merre nyugat, mint Odysseusék Aiaie szigetén (*Od.* 10, 190).

Klasszikus példát ad Homeros arra, miképen használhatja fel a költő a rútat a maga céljára, mikor az undok, szószátyár Thersitesben (kinek rútságát apróra részletezi, míg Helena szépségét csak a trójai vének álmélkodásában rajzolja) a háborútól húzódozók ügyét akarja nevetségessé, hitele-vesztetté tenni. Arany a Hadúr kardjának ellopására fölbérelt Kanyarót festi ilyen undoknak, vagy még undokabbnak, hogy rút lelkéről már a külsejével is fogalmat adjon. Ellenben a nyavalyás Czerkó rútsága ártatlan; egyedüli célja a húnok mulattatása.

Csaba királyfi utolsó dolgozatának első énekében a jóst, akit Etele elé visznek, úgy rajzolja Arany, mint Homeros az Iliasban Chrysest :

Kezébe' fehér bot, s a tetején ennek
Szalagos babér dísz, pártája istennek.

Mikor a jós bátor feleletére Etele

Habozék : kardjával döfje-e le mindjárt,
Avagy . . .

kinek ne jutna eszébe az Agamemnonra támadni készülő Achilles?

Csaba királyfi első dolgozatának második énekében Detre seregszemléje dióhéjban Agamemnon seregszemléjét (*Ilias* 4. ének) reprodukálja. Mikor *Murány ostromában* Wesselényi így szól a tanácsban :

Azért kezdtem-é el, hogy végre ne hajtsam
S a magamnál gyávább kacajt üssön rajtam?

Hektort juttatja eszünkbe (*Il.* 22. 106) :

Azt mondja majd rólam a nálam csekélyebb :
Hektor nagy-biztában elveszté a népet.

Ez a haditanács és az ostrom ellen és mellett felszólalók beszédje több ponton érintkezik az *Ilias* 2. énekebeli tanácskozással. Így pl. Vadászi beszédje :

Ime, a szép nyárnak nem sokára fele
Múlik, a mióta itt vesződünk vele.
És vajjon a célhoz mennyit közeledtünk?
Jó remény fejébe' sok vitézt veszítettünk.

visszhangja az Agamemnonénak (*Il.* 2, 134).

Epikus előadásában úgyszólván lépten-nyomon érzik Homeros hatása, de mindenütt érvényesül saját géniusza is. Arany Homerosnak szellemét vette magába s lelke kohójában a magáéval egybeolvasztva egyéni jellemzetességgel fejezte ki. Ép ezért Homeros ismerőjének kétszeres élvezet Arany époszait olvasni.

Lelkének Homeros-ihlette húrjai kisebb lírai költeményeiben is megcsendülnek. *Ősszel* című borongós költeményében Ossiánnal szembeállítva pompásan jellemzi Homeroszt s a homerosi képek rajzához főleg Achilles pajzsának eleven jeleneteiből veszi a tárgyakat és színeket.¹ Homerosra céloz a *Dalnok bújában*:

Fényes, magasztos korban élni,
Büszkén emlékezni s remélni,
Tinéktek adatott!

A *Kozmopolita költészetben* is így szól:

Oh, ha méltóbb s új kobozzal
A megifjodott hazát
Zönghetném még Homérosszal!
Ne csak mindig panasztát.

Főleg Homerosból vonta le Arany az éposznak azt a követelményét, melyet *eposzi hitelnak* nevezett el, s mely abban áll, hogy az époszköltő nem maga találja ki személyeit és azok tetteit, hanem népe mondai és történeti hagyományyaiból meríti. «A maeoni ősz dalár — írja — e tekintetben is örök példány marad; az Iliász harcterét, a Xanthus és Skamander² lapályát szinte nyomról-nyomra ismerjük . . .» (Hátrah. m., 2, 431). *Zrinyi és Tasso* című tanulmányán az is meglátszik,

¹ «Ilyen (t. i. idylli) Achilles pajzsának utólérhetetlen kedvesgű rajza, hol menyegzők, lakomák, szántás, szüret, legelő, csordák és nyájak, ki nem mondható kellemmel váltakoznak». (Összes m. 5, 67).

² E kettő egy; az egyiknek helyébe a Simoist kell tennünk.

mennyire ismeri Vergiliust és Homerost. Remekül foglalja össze az Ilias cselekményét (Hátrah. m. 2, 472), kitűnően méltatja Homeros jellemzőmódját (u. o. 478). Esztétikai elveit, a költészetéről való felfogását jórészt a görög-római klasszikusokból merítette. A népköltő feladatának meghatározását Homeros alapján állapítja meg: «A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között, hanem hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.» (Önéletrajz p. XLVII.) Szépen jellemzi a két homerosi époszt e szavakkal: «A meóni szent öreg, miután megteremté a főnséget az Iliásban, monda: legyen kellem! és lőn az Odyssea». (Össz. m. 5., 66).

Arany, mint Goethe, öregkorában is visszatért ifjúkori tanulmánya és csodálata tárgyához, Homeroshoz, aztán végkép meg is maradt a klasszikai világ irodalma mellett. Végigment a római írókon (Vergilius, Ovidius, Lucanus, Caesar, Tacitus). Sorravette a görög historikusokat, aztán a tragédia-írókat. Egy magyar költő — egyszersmind képviselő — felszólalt az országgyűlésen, hogy a görög nyelv tanítását meg kell szüntetni. Az *Üstökös* dicsőítő epigrammával üdvözölte érte, mint «barátját a fénynek». Ekkor írta Arany az *Üstökösnek* (1871):

Zengi epigrammád a *fényt*, melyet a görög ellen
 Olesón puffogató szónok a honra derít;
 Forgatom én nappal görög íróm s forgatom éjjel:¹
 Vénségemre be nagy lelki homályba esém.

Így jutott el Aristophanesig. «Durva, de hatalmas és elemetáris erejű humora — mondja Arany László — magával ragadta őt, mert, mint Imre Sándor beható elmével fejtegeti, jellemök és kedélyök ellenkező volta dacára, az athenaei kíméletlen szatirikus műveiben sok oly vonás van, amivel Arany humora egy töről fakadt.»² E tanulmány eredménye lett Aristophanes tizenegy komédiájának átültetése, ami Shakespeare három tragédiájának művészi fordításával együtt

¹ V. ö. Hor. *Ars poet.* 268.

² Mindig marad — ha fejére áll is —
 Önála valami vaskos, *reális.* (*Bolond Istók* II, 119.)

Arany Jánost irodalmunk első műfordítójává is teszi. Bámulattal kell adóznunk az antiquitás lelkiismeretes bűvárának s bámulattal a Gráciák magyar kegyeltjének. Csak e kettős minőség birtokában volt lehetséges olyan remekművet *alkotni* (*fordítani*: milyen színtelen szó ez!), mint a magyar Aristophanes. Ezzel a feladattal csak Arany János lelkiismeretessége és nyelvművészete küzdhetett meg. Imre Sándornak erről az irodalmi kincsünkről szóló nagyszabású tanulmánya (*Budapesti Szemle*, 1886) fölment engem a bővebb méltatástól.

S az a görög nyelv és irodalom, mely Arany Jánost elsőrangú műrecek alkotására ihlette, ma még gimnáziumainkban is tengődésre van kárhoytatva. Sőt történeti multunkban gyökerező latin kultúránkat is az utilitarizmus és balkanizmus veszedelme fenyegeti. Aki velem együtt tudja, mivel fenyegeti műveltségünket a ma felburjánzó és a legnemesebb terményeket is előlő, kíméletlen modernizmus, az csak mély szomorúsággal nézheti a mai időben folyó képrombolást. Ha elveszítjük a kapcsolatot a klasszikus ókorról, mely apáink, nagyapáink lelkét táplálta, jellemét acélozta, nagy tehetségeket műrecek alkotására ösztönzött, merre keresünk lélektápláló és szomjúságoltó üde forrásokat? Jön-e valaha még egy olyan Arany János, amilyen az volt, akivel nem kis részben a görög-római kultúra tápláló eleven ereje ajándékozta meg nemzetünket?

CSENGERY JÁNOS.